

HEIMATMUSEUM U OSIJEKU

ANTE GRUBIŠIĆ

Muzej Slavonije

ante.grubisic@mso.hr

UVOD

Povijest muzejskih ustanova u Osijeku donedavno se svodila samo na povijest Muzeja Slavonije (izvorno Muzej slobodnoga i kraljevskoga grada Osijeka) koji je u prvih pola stoljeća postojanja imao usamljeni status i na cijelom području istočne Hrvatske, pa se zbog trajnosti postojanja te ustanove, odnosno nepostojanja sličnih, nagomilalo u njoj svakovrsnih predmeta kulturne baštine široke provenijencije. Internim poteškoćama, tijekom stoljeća i pol rada u „neuvjetnim“ više nego u uvjetnim prostorima, s neodgovarajućom opremom i skromnim brojem ljudi, povremeno su se pridruživale i teške vanjske okolnosti koje je prouzročio bog Mars, pa bi Muzej pred njim znao i potpuno zatvoriti vrata kao što je to bilo tijekom Prvoga svjetskog rata kada je bio ustupljen za ranjenike. Situacija za vrijeme Drugoga svjetskog rata bila je puno zamršenija i opasnija zbog prijetnji čak i trajnim zatvaranjem Muzeja pod naletom nacional-socijalističke ideologije, ponjemčivanja svega i svačega, pa tako i bogate kulturne baštine u muzeju grada kojemu je namijenjena uloga buduće prijestolnice Donaulanda. U cilju prisvajanja kulturne baštine kao institucijsko sredstvo trebao je poslužiti, početkom rata novoosnovani, njemački zavičajni muzej u Osijeku koji je tako i nazvan – Heimatmu-

seum. Kratko razdoblje postojanja, surovi obračuni novih komunističkih vlasti s važnjim protagonistima prethodnog režima i općenito poslijeratno tabuiziranje ratnih događaja u gradu razlog su nespominjanja i pada u zaborav te ustanove koja se tek odnedavno spominje, ali samo usputno, u sklopu obrade širih tema.¹

Zbog sve inferiornijeg položaja kulturnih ustanova odmicanjem rata, kratkog postojanja, nepoznate poslijeratne sudbine nekih sudionika, malog broja sačuvanih muzejskih predmeta i uništene arhivske građe teško je iznijeti sustavnu povijest njemačkog muzeja u Osijeku, a pogotovo utvrditi točan broj i vrstu predmeta koji su se u njemu nalazili, tako da se uz djelomično sačuvane izvore mogu dobiti tek obrisi te jedinstvene pojave.

ZAČETAK IDEJE O OSNUTKU MUZEJA

Osnutak Heimatmuseuma nije se dogodio *ad hoc* nakon ulaska njemačke vojske u grad i uvođenja ratnog stanja kao pripremljen potez njemačke zajednice i simbolički izraz promjene društvene i političke klime kao što je to bila, primjerice, promjena službenog naziva grada u Osijek – Esseg. Kada se dogodio, svakako je bio rezultat lokalne želje njemačke zajednice i šireg plana odobrenoga u Njemačkoj u tom trenutku, no sama ideja osnutka takvog muzeja u Osijeku potječe iz predratnog vremena i razvijala se postupno u Kraljevinu Jugoslaviju, kao i sve drugo povezano s buđenjem nacionalne svijesti Nijemaca, traženjem manjinskih prava i samoorganizacijom u cilju očuvanja nacionalnog identiteta, čemu su dodatne poticaje davača zbivanja u matičnoj zemlji. Odnosno, razvoj muzeja od ideje do osnutka treba

promatrati u kontekstu prelaska Nijemaca s borbe na kulturnome i prosvjetnome planu na borbu na političkome.

Prvi prijedlog osnutka njemačkoga zavičajnog muzeja podnio je Stjepan Frauenheim³ još 8. prosinca 1937. godine na sastanku Kulturnoga i dobrovornoga udruženja Nijemaca (njem. Kultur- und Wohlfahrtsvereinigung der Deutschen),⁴ osnovanoga godinu prije u Osijeku, što je prihvaćeno te je istom prilikom osnovan i radni odbor u tu svrhu (Stjepan Frauenheim, Franz Holzschuh, Franz Groß i Adam Gerard).⁵ Svojim kolegama iz Udruženja, koje se na brojne načine brinulo o Gradskome muzeju⁶ (Arheološki klub *Mursa*), te s kojima je bio od samih početaka rada Kluba (1933. godine), priopćio je početkom 1938. godine da „njemački nacionalci osnivaju svoj muzej pa su njega izabrali za upravitelja te će im darovati svoje mnogobrojne zbirke u kojima se nalazi veliki materijal za povijest Osijeka“⁷. Međutim, na stvarnom osnutku muzeja sve do početka rata nije baš ništa ozbiljnije učinjeno.⁸ Tek je osebujni Alois (Lujo) Plein⁹ predložio 1940. godine izložbu radova Huge Conrada von Hötzendorfa¹⁰ za svibanj te godine u njemačkome mjesnom domu koji se tada nalazio u Zagrebačkoj ulici 25, u jednoj od obiteljskih kuća. Inače, Udruženje je tada bilo skromnih mogućnosti što se vidi iz traženja priloga za planiranu izložbu („einen kleinen Betrag“)¹¹ pa se rad na kulturnom planu intenzivira tek u ratu kada se na kontroverzan način stječu preduvjeti za osnutak muzeja – prostor, građa i finansijska sredstava.

Dakle, ideja o utemeljenju zavičajnoga, nacionalnoga muzeja potekla je od nestručnih ljudi, amatera, dok je ostvarenje zahtjevalo nekoga kvalificiranijega, no kako je Udruženje, a poslije i zajednica

Nijemaca, inače raspolagalo s vrlo malim brojem intelektualaca,¹² moralo ih se naći izvan Osijeka. Spletom okolnosti našla su se dvojica – čak istog imena i prezimena – kojima je rad na kulturnoj baštini bio dio zanimanja. Prvi je bio njemački arheolog Robert Rudolf Schmidt koji je u Hrvatskoj, tj. u Vukovaru, boravio od 1938. godine radeći na arheološkim iskapanjima na Vučedolu. Poznat je po pronalasku Vučedolske golubice/jarebice i mnogobrojnim drugim važnim artefaktima, ali ponajprije kao stručnjak koji je promicao i učinio tu kulturu široko poznatom nakon što je potkraj rata – iako ga je završio još 1940. godine – u Hrvatskoj objavio kapitalno djelo o tom istraživanju *Die Burg Vučedol* (Zagreb, 1945.). Bio je svestrano obrazovan, stručnjak s područja arheologije, geologije, etnologije, povijesti umjetnosti i psihologije, s iskustvom u osnivanju ustanova (Institut za prapovijest u Tübingenu) i priređivanju muzejskih izložbi u Institutu i drugdje (Stuttgart, *Die Kunst unserer Vorzeit*, 1920.), a još tada mu je neostvaren cilj bila izgradnja središnjeg instituta za istraživanje prapovijesti srednjoeuropskog prostora. Muzejskog iskustva već je imao i u Hrvatskoj jer je od 84 sanduka izvanrednih i uređenih predmeta s Vučedola u Zagrebu 1939. godine priređena izložba. Poslije svega predlagao je osnivanje Državnog instituta za jugoslavensku prapovijest u Beogradu i u sklopu toga suradnju muzeja u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Beogradu te razradio po stavkama opseg, ciljeve, kao i pitanje zgrade, osoblja i financiranja.¹³ Drugi Rudolf Schmidt bio je povjesničar iz Novog Sada koji je ondje radio u Arhivu Vojvodine. Prije rata već se iskazao u struci važnim prilozima iz povijesti Vojvodine, no bio je poznat i u Hrvatskoj po *Iločkom statutu* iz 1525.

godine, pronađenom u Beču te objavljenom u Zagrebu.¹⁴ Među ostalim, bavio se i poviješću Židova u Vojvodini.

Kratkotrajna povijest Heimatmuseuma bit će tako usko povezana s tri glavne osobe: jednim amaterom (Pleinom) i dvama stručnjacima (arheologom Schmidtom i povjesničarom Schmidtom).

RAT I HEIMATMUSEUM

Posljedice radikalnoga političkog i društvenog preokreta počinjali su osjećati svi građani Osijeka, a najteže i najgore oni židovskog podrijetla, kojima je prvo bilo ugroženo ljudsko dostojanstvo, potom imovina, a na kraju i goli život. U graduiranom nasilju, ono prema vlasnicima umjetnina¹⁵ počelo se događati već u prvih mjesec dana rata. Provodili su ga neki članovi novoosnovane (13. travnja 1941. godine)¹⁶ Njemačke narodne zajednice/skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (njem. Deutsche Volksgruppe in Unabhängigen Staat Kroatien) s kojom će ustanove ustaške vlasti¹⁷ biti u tinjajućem sukobu, pogotovo s obzirom na kulturnu baštinu. Osobito su ilustrativni prvi zabilježeni slučajevi otuđivanja umjetničkih predmeta jer općenito predočuju odnose moći tog vremena, način i smjer postupanja prema određenim vlasnicima, pravnu nereguliranost i nesigurnost te nesnalaženje lokalnih vlasti u tome. S obzirom na identificiranost vlasnika, sačuvane predmete u muzejima iz tih događaja te službene bilješke o događajima u arhivu, možemo zaključiti da se repovi tih incidenata provlače do današnjeg dana jer ostavljaju pitanje statusa tih umjetnina otvorenim.

Kako se reperkusije tih događaja čine ozbiljnima, potrebno ih je ponešto detaljnije izložiti u kontekstu vremena, izvora i viđenja suvremenika.

Vrijeme početka pljačke umjetnina po stanovima u Osijeku, nakon što je njemačka vojska ušla u grad 11. travnja 1941. godine, prema svjedocima i izvorima unekoliko se razlikuje. Tvrđnja novinara Ivana Floda da je odmah počela pljačka umjetnina, uglavnom po stanovima Židova i Srba, i to pod „stručnim“ nadzorom Luje Pleina koji je znao gdje se nalaze najvrednije umjetnине,¹⁸ za to razdoblje može biti točna samo u dijelu da je znao gdje su smještene najvrednije zbirke. Međutim, to je znao i bilo koji od članova Arheološkog kluba *Mursa* jer se o tome često raspravljalo među članstvom koje su, uostalom, činili tadašnji umjetnici (primjerice Ivan Roch, Josip Zorman, Mihajlo Živić i Josip Leović), pa i veliki osječki kolezionari kao što je Hermann Weissmann,¹⁹ jedno vrijeme član Upravnoga i Nadzornoga odbora tog Kluba.²⁰ Nadalje, jedna od prve dvije oštećene osobe nije bila ni Židov ni Srbin. Bio je to vlasnik ljekarne *Majci Božjoj Pomoćnici* u Desatičinoj ulici Ivan Govorković (Govorkovich) koji je službeno zaveden kao rimokatolik, kao i supruga mu Irma (Marija), rođ. Sozeszler,²¹ koja je, čini se, bila većega kolecionarskog duha od supruga.²² On se 28. svibnja pismeno požalio Gradskom poglavarstvu Osijek kako su mu prije otprilike pet tjedana na vrata lupali Plein, izvjesni Piller, mlađi, i još dvije nepoznate osobe te bez ikakve naredbe i potvrde nadležnih vlasti²³ kategorički zahtijevali da im preda djelo slikara Arona²⁴ na kojem je „čovjek s dva konja u zimskom pejsažu“²⁵ (sl. 1)²⁶, što je on bio prisiljen i učiniti. Tomu posebno dodaje: „Moja teško bolesna pokojna supruga ustala je iz kreveta, izašla u stubište i predala im sliku. Kad je potražila potvrdu, izjavili su da će to naknadno dobiti, što nije uslijedilo.“²⁷ Sličnu prituž-

Slika 1. Povratak kući u snijegu, Anton (Toni) Aron, 1879. Izvor: Muzej Slavonije, inv. oznaka MSO-206071.

Figure 1. Coming Back Home in the Snow, Anton (Toni) Aron, 1879. Source: Museum of Slavonia, inv. no. MSO-206071.

bu podnio je deset dana prije (17. svibnja) drugi ljekarnik, Hugo Fuchs, koji je imao ljekarnu *Sv. Trojstvo* u Županijskoj ulici.²⁸ On je naveo da mu je Plein otprilike tri tjedna prije bez ikakve potvrde odnio iz stana u Strossmayerovoj 14 tri slike slikara Mückea²⁹:

1. „dr. Garconi bivši liječnik u Đakovu (veličina po prilici 30:40) uljena slika“³⁰ (sl. 2)
  2. „Djevojčica, kćerka bivšeg ravnatelja biskupskega dobara u Djakovu (u ovalu) uljena slika“³¹ (sl. 3)
  3. „Župnik ili kanonik Anaković iz Djakova uljena slika po prilici 20:30“³² (sl. 4).
- Usto je dodao: „Osim navedenih slika odnijeo je g. Plein Lujo iz mog stana i staru diplomu dr. Garconi-a“ (sl. 5).³³ Fuchsova je pritužba, čini se, ostavila

gradsku upravu zatečenom jer je upravo tog dana u *Hrvatskom listu* objavljen, zapravo njihov, kratki članak pod naslovom *Obvezatna prijava starih umjetničkih i povijesnih spomenika Gradskom muzeju* u kojem se na temelju zakonske odredbe broj LXXVIII-1935. Z. p. / 1941. od 15. svibnja 1941. godine pozivaju svi građani Osijeka, posjednici umjetničkih, kulturno-povijesnih i „prirodnih spomenika“, da ih u roku od 48 sati prijave kustosu dr. Franji Buntaku u Gradski muzej. Gradska poglavarstvo trebalo je odrediti što će se od prijavljenoga pohraniti u Muzeju. Za prekršitelje je predviđen zatvor do pet godina i novčana kazna, a zatim se pobliže nabraja na što se mislilo – umjetničke slike, crteže, skulpture, predmete umjetničkog obrta, numizmatičke zbirke, stare

Slika 2. Portret liječnika Josepha Garzonj-a, Josip Franjo Mücke, druga polovica 19. stoljeća. Izvor: Muzej Slavonije, inv. oznaka MSO-206069.

Figure 2. Portrait of Dr. Joseph Garzonj, Josip Franjo Mücke, second half of the 19th century. Source: Museum of Slavonia, inv. no. MSO-206069.

Slika 3. Portret djevojčice u prirodi, Josip Franjo Mücke, druga polovica 19. stoljeća. Izvor: Muzej likovnih umjetnosti, inv. oznaka MLU-S-43.

Figure 3. Portrait of a Girl in a Landscape, Josip Franjo Mücke, second half of the 19th century. Source: Museum of Fine Arts, inv. no. MLU-S-43.

povelje, isprave, stare knjige itd.³⁴ Članak je sastavio Buntak, ali to je zapravo bio proglašen osječkoga gradonačelnika i predsjednika Arheološkog kluba Mursa Milana Blažekovića,³⁵ koji je nešto poslje u Arheološkom klubu Mursa (3. lipnja 1941. godine) izjavio da su prijave podnijeli Židovi i neki Hrvati,³⁶ pa će se građanstvu dati prilika za naknadne prijave. Neki građani slali su Buntaku, tj. Muzeju, već isti dan nakon izlaska članka u *Hrvatskom listu* (17. svibnja 1941. godine) popis onoga što imaju, dok su drugi osobno dolazili prijaviti umjetnine. Veći kolezionari kao što su bili odvjetnik Hermann Weissmann ili ljekarnik Ivan Govorković napisljetu su darovali zbirke osječkomu Muzeju. Weissmann jer je dobro vidio što će se na kraju dogoditi i to već tada naznačio

u dopisu Buntaku, a Govorković po posljednjoj želji svoje supruge. Plein, koji je već danima prije po kućama skupljao umjetnine i pritom od nekih, kao što smo vidjeli, otimao – a za sve to vrijeme odlazio i na sjednice Murse – smatrao je da gradonačelnikov poziv u novinama ne odgovara vladinoj *Odredbi o zabrani otuđivanja i izvažanja* te zatražio tumačenje *Odredbe*.³⁷ Njemački krugovi tu su *Odredbu* ignorirali, smatrajući da stvari njemačkog podrijetla treba povjeriti Zemaljskom vodstvu Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj (njem. Landesleitung der Deutschen Volksgruppe in Kroatien) kao nadležnome, a ne Muzeju. Uostalom, već su priredili izložbu slika *Deutsche Mal-kunst in Kroatien-Slawonien 1800-1941* koja je trajala od 1. do 15. lipnja 1941. go-

dine i uz nju tiskali katalog (sl. 6). Buntak i Blažeković obišli su izložbu te zabilježili neke primjedbe u dopisu Ministarstvu bogoštovlja i nastave.³⁸ Primijetili su da su izložene dvije od otuđenih slika – *Župnik Anaković* i *Djevojčica* – s tim da je prva označena u prilogu izložbenog kataloga³⁹ (red. br. 51) kao vlasništvo „Deutsches Heimatmuseuma“, dok se druga ne navodi u prilogu te joj nije ni označeno vlasništvo, no reproducirana je u samom katalogu (Franz Mücke, *Mädchenbildnis*).⁴⁰ Još se napominje kako druge dvije otuđene slike nisu izložene premda bi po svojim značajkama pripadale toj izložbi. Zanimljiva je i napomena da je *Skizzenbuch von der Wanderschaft durch Syrmien II* (red. br. 33 u prilogu kataloga) također označen kao vlasništvo „Deutsches Heimatmuseuma“ iako je Hermann Weissmann tijekom prijave svojih predmeta u Gradskome muzeju usmeno izjavio kako mu je to djelo otuđeno slično kao Govorkoviću i Fuchsu. S tim saznanjima i tužbama u rukama Buntak i Blažeković zatražili su u istom dopisu upute i odgovore od Ministarstva kako da se odnose prema Njemačkoj narodnoj skupini:

- Jesu li pripadnici njemačke nacionalne manjine dužni prijaviti umjetnine i povijesne predmete bez obzira na podrijetlo i kto ima pravo nadzora nad tim – Gradsко poglavarstvo ili vodstvo njemačke manjine?
- Treba li im dopustiti ponašanje kakvo je prikazano u tužbama ili treba postupati protiv takvih počinitelja i onih koji su to već izvršili?
- Smiju li se umjetnine otuđene iz privatnih stanova na način opisan u tužbama smatrati vlasništvom Njemačke narodne skupine (u spisu stoji „Kulturbunda“)?

Slika 4. Portret svećenika Franje Anakovića, Josip Franjo Mücke, 1860. Izvor: Muzej Slavonije, inv. oznaka MSO-206073.

Figure 4. Portrait of Parish Priest Franjo Anaković, Josip Franjo Mücke, 1860. Source: Museum of Slavonia, inv. no. MSO-206073.

Poglavarstvo, a zapravo Buntak i Blažeković, nadalje mole odgovore pa će ponovno objaviti u novinama *Naredbu o prijavljivanju starinskih, umjetničkih, povijesnih i prirodnih spomenika*. Napominju da trebaju novu odredbu s brojem ako bude potrebno popisivati predmete kod Židova i Srba. Iz slobodno prenesenog sadržaja dopisa jasno je da Buntak (Gradski muzej) i Blažeković (Gradsко poglavarstvo) traže pravno uporište za bilo kakvo postupanje s umjetninama građana, dok Njemačka narodna skupina za njih nimalo ne mari, no oko toga se Buntak i na forumu Arheološkog kluba *Mursa* svađao s Pleinom koji se zalagao za ulaske u židovske stanove i pečaćenje predmeta arheološke i umjetničke vrijednosti, na što je Buntak uzvratio kako za to nema zakonske odredbe ni pravnog temelja.

Slika 5. Liječnička diploma Josepha Garzonýja, Beč, 1804. Izvor: Muzej Slavonije, inv. oznaka MSO-226802.

Figure 5. Medical Degree of Joseph Garzoný, Vienna, 1804. Source: Museum of Slavonia, inv. no. MSO-226802.

Plein mu je odgovorio da kulturne tekovine njemačkog podrijetla u to ionako ne pripadaju, već samo one hrvatskoga.⁴¹ U pozadini se zapravo rasplamsavao sukob prohrvatske i pronjemačke struje unutar *Murse*. Nakon toga što se događalo početkom lipnja 1941. godine, Buntaku je bilo dosta svega, pa je isti mjesec dao otkaz i otisao na novo radno mjesto u Zagreb.⁴² Na njegovo mjesto došao je umirovljeni profesor i osječki povjesničar Josip Bösendorfer

koji je podnio još veći teret od Buntaka na rješavanju pitanja kulturne baštine.⁴³ Nekako s odlaskom Buntaka kao da se povukao i Plein koji se sada samozatajnije i potpuno posvetio priređivanju likovnih izložbi⁴⁴ u Heimatmuseumu⁴⁵ i radu u Uredu za umjetnost i znanost (njem. Amt für Kunst und Wissenschaft) u koji ga Branimir Altgayer postavlja na mjesto voditelja.⁴⁶ Zbog potrebe za stručnjim čovjekom u muzeju povjesničar Schmidt, koji je

Slika 6. Naslovica kataloga izložbe slika Deutsche Malkunst in Kroatien-Slawonien 1800-1941, Osijek, 1941.

Figure 6. Exhibition Catalogue Cover of Deutsche Malkunst in Kroatien-Slawonien 1800-1941, Osijek, 1941.

jedno vrijeme radio u Uredu za statistiku (Amt für Statistik) Njemačke narodne skupine, postavljen je za ravnatelja krajem 1942. godine te je ujedno bio i voditelj Povijesnog odjela muzeja (Geschichtliche Abteilung des Heimatmuseums). Nedaleko mu je bio dodijeljen stan u kući Bele Friedmanna – također bivše židovsko vlasništvo – koji je završio u logoru. Drugi Schmidt, arheolog, isto će imati ulogu u radu Heimatmuseuma, ali tako što će ga prilagoditi svojim potrebama glede želje za nastavkom arheoloških istraživanja u Sarvašu, nedaleko od Osijeka. Za to je, prije svega, morao naći finansijska sredstva, pa se obraćao moćnim ljudima u Reichu kao što je dr. Walther Wüst, rektor minhenskog sveučilišta i upravitelj istraživačkog društva Das Ahnenerbe,⁴⁷ kojima se trudio objasniti važnost svojeg rada jer baca novo svjetlo na kulturne veze između sjevera i prethelenističke Grčke. Kako su Schmidtove namjere bile podržane lokalno, od Njemačke narodne skupine, Pleinov zadatak bio je staviti mu se na raspolaganje, što je zdušno i prihvatio zbog toga što je to bio jedini znanstveni

rad koji je Ured za umjetnost i znanost imao priliku podržavati. Vodstvo Skupine krajem 1941. godine Schmidtu pronalazi i ustupa kuću u Zagrebačkoj ulici 7 blizu svojeg sjedišta. Njegova povezanost s Heimatmuseumom najviše se očitovala u namjeri da buduće arheološke nalaze smjesti u taj muzej, a ne u Gradski muzej u Osijeku kako se dogovorio s Viktorom Hoffillerom, ravnateljem Arheološkog muzeja u Zagrebu. Hoffiller mu je tada rekao da sve mora biti odobreno i u skladu s hrvatskim zakonima o zaštiti kulturne baštine,⁴⁸ pa je Schmidt izrazio suglasnost s državnom kontrolom i ostankom nalaza u državi. Troškovi samog iskapanja koje će trajati dvije godine bit će znatni, dok je Njemačka narodna skupina trošila svoja sredstva na opremanje njegove kuće u kojoj osniva Institut za prapovijest (Institut für Vorgeschichte), mjesto za obradu i pripremu nalaza prije publiciranja, a kada početkom srpnja 1942. godine iz Berlina u Osijek stižu dvojica važnih ljudi iz Ahnenerbea, on ih upoznaje i s planom osnutka – zapravo pravnog osnutka – njemačkog Heimatmuseuma u koji se, zaobilazeći ugovor, planiralo smjestiti nalaze.⁴⁹ Iz tog razloga očekivao je od Heimatmuseuma i dio pomoći u novcu, smatrajući da je iskapanje u interesu muzeja zbog, u koničici, planiranog smještanja nalaza u njega, a ne u osječki Gradski muzej. Iako je to trebalo biti važno za obogaćivanje fundusa muzeja, on je imao, ili je barem trebao imati, i druge odjele, muzejski, galerijski, arhiv i knjižnicu, pa je Plein uz umjetničke slike počeo skupljati i namještaj, stare plakate, novine, dokumente, arheološke i etnografske predmete i sl., uglavnom njemačkih obilježja. Kako smo vidjeli, njegov Ured i Heimatmuseum bili su 1941. i 1942. godine najaktivniji u

Slika 7. Heimatmuseum, prva kuća s lijeve strane. Izvor: Muzej Slavonije, inv. oznaka P-2344.

Figure 7. Heimatmuseum, first house on the left. Source: Museum of Slavonia, inv. no. P-2344.

izložbama likovnih radova,⁵⁰ no problem je bio u tome što su se takve izložbe mogle postavljati, dok rad jednoga pravog muzeja nije bio moguć bez ispunjavanja osnovnih materijalnih preduvjeta i statuta usklađenog s hrvatskim zakonima, koji su odobrile hrvatske vlasti. Arheologu Schmidtu s druge se strane žurilo zbog nagomilanih sarvaških nalaza u kući, pa je sam, zatim po nalogu vođe Altgayera, počeo pisati statut. Statuti sarajevskoga i zagrebačkoga muzeja poslužili su mu kao predlošci.⁵¹

Hoffilleru, neslužbeno glavnoj osobi u Hrvatskoj za muzejska pitanja, postalo je jasno kako će biti problema s Heimatmuseumom oko nadležnosti i prava na pojedinu muzejsku građu, pa u lipnju 1942. godine stiže u Osijek nastaviti provedbu započetu 26. veljače 1942. godine kada je osječka Gradska općina muzejske zbirke, muzejsku knjižnicu, zbirku slika i arhiv prenijela u vlasništvo države kako bi ih zaštitila od Nijemaca.⁵² Njima je bilo sumnjivo što

se podržavljenje provodi samo u Osijeku premda je najavljeno za sve gradske muzeje u NDH-u. Kada je Hoffiller naredio da se novine prenesu iz čuvaonice Muzeja u zgradi osnovne škole u Novom gradu, tada naseljenom pretežno njemačkim stanovništvom, u zgradu Muzeja, mjesni vođa Skupine Skreptschuk zaključuje da će biti skrivene ili spaljene, jer su najstarije bile uglavnom na njemačkom jeziku. Spekulirao je i o tome kako će Hoffiller sve kamene spomenike prevesti u Zagreb.⁵³ Čini se da se sve polako pretvaralo u utrku s vremenom i za njemačku stranu koja preko viših instancija vrši pritisak na vlasti NDH-a da što brže potvrde statut.⁵⁴ Pritisak je bio uspješan te Ministarstvo narodne prosvjete NDH-a u vrlo kratkom roku odobrava statut (4. prosinca 1942. godine).⁵⁵ Tada je za ravnatelja muzeja postavljen povjesničar dr. Rudolf Schmidt iz Novog Sada, dok je posjete njemačkih učenika i Nijemaca izvan Osijeka muzeju, u kojemu se iz fundusa postavila izložba

stilskog namještaja, umjetničkih slika, dokumenata i drugih predmeta povezanih s njemačkom kulturom, organizirao Plein.⁵⁶ Baš kada su poslovi arheologu Schmidtu zapali u krizu 1943. godine zbog manjka sredstava, javio se Ahnenerbe tražeći privođenje kraju posla u Hrvatskoj i Schmidtov povratak u Njemačku radi izlaganja rezultata rada. Njemu to tada nikako nije odgovaralo jer ondje više nije imao ni posla ni stana.⁵⁷ Otići će tek nakon velikoga savezničkog bombardiranja osječkoga Donjeg grada u lipnju 1944. godine. Tada se i nalazi iz Sarvaša s predmetima iz Heimatmuseuma pripremaju zbog pogoršane situacije za otpremu u Njemačku. Sarvaški materijal spakiran je u šest sanduka, a jedan sanduk sadržavao je predmete s drugih nalazišta. Schmidt je sanduke prije odlaska predao mjesnoj organizaciji Skupine (Unterdrau), a ona Heimatmuseumu. Iz Njemačke se arheolog Schmidt pismom javio povjesničaru Schmidtu i zatražio žurnu otpremu cjelokupnog materijala za Beč, odakle bi se dalje, kao vojni teret, prevezao u Marquartstein na austrijskoj granici, gdje se on nalazi.⁵⁸ Ravnatelj Heimatmuseuma s druge je strane zbog rješavanja otpreme materijala iz Hrvatske dobio nalog za odlazak u Njemačku na tri mjeseca.⁵⁹ Na koncu su predmeti iz Heimatmuseuma i arheološka građa otpremljeni iz Hrvatske u dva navrata. Prvi transport otišao je početkom studenoga 1944. godine u dvorac Lämberg (Češka), gdje je tada Njemačka uprava šuma, a drugi u sljedećih nekoliko dana na istu lokaciju. Preparator Heimatmuseuma neke je sanduke zbog nedostatka novih bojio, mijenjao im označe i time poslije izazvao pomutnju u popisima te nesporazume s ostalim pohraniteljima materijala u dvoru, pristiglima iz drugih pravaca. Na kraju

je ukupno bilo 107 sanduka materijala iz Osijeka,⁶⁰ od kojih je u 35 sanduka bio tzv. politički arhiv Njemačke narodne skupine, dok su knjige dr. Rudolfa Schmidta bile smještene u 49 sanduka. Zatim se tu našlo i dosta sanduka s arhivskom građom, priručna knjižnica dr. Roberta Rudolfa Schmidta, sanduci s arheološkim nalazima, sanduci sa slikama iz galerije Heimatmuseuma, jedan privatni sanduk Hansa Nemetha (Geschäftsührera) sa slikama te jedan kartotečni sandučić dr. Rudolfa Schmidta sa 180 000 kartica, ispisanih podatcima o povijesti naseljavanja Nijemaca u južno Podunavlje.⁶¹ Dvorac Lämberg u koji se smjestio R. Schmidt sa svojom obitelji trebao je poslužiti kao privremeni smještaj do kraja rata. U međuvremenu se ondje trebao baviti znanstvenom obradom materijala, a plaća mu je trebala i dalje dolaziti iz Osijeka. Do kraja rata i mjesecima poslije u Osijeku se nije ništa čulo o sudbini predmeta iz Heimatmuseuma, a nestali su i ljudi koji su imali bilo što s njemačkim muzejom. Državni muzej u Osijeku odmah započinje potragu za otuđenim arheološkim i drugim predmetima koji su vlasništvo osječkih građana te traži restituciju. Pojavujući se na odluku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a) od 29. veljače 1945. godine o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina, Muzej je zatražio od Uprave državnih dobara u Osijeku prisustovanje pri otvaranju, među ostalim, stanova ključnih ljudi – R. R. Schmidta (Zagrebačka ulica) i Luje Pleina (Kapucinska ulica).⁶² Predložio je nadležnim vlastima i saslušanje Pleina jer se smatralo da bi on, kao bivši voditelj Ureda za umjetnost i znanost Njemačke narodne skupine, znao za sudbinu predmeta iz Heimatmuseuma i sarvaških nalaza.⁶³

Vijesti o nestalim predmetima nije bilo sve do ljeta 1946. godine kada počinju kružiti priče da se nalaze u Beogradu. To da se predmeti nalaze u Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ-a) ispričala je Danica Pinterović Hoffilleru, svojemu bivšem profesoru i ponovno imenovanom ravnatelju Arheološkog muzeja, koji je odmah obavijestio Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (NRH-a). Ministarstvo se potom službeno obratilo Komitetu u Beogradu i dobilo odgovor da ondje nema nikakvih povijesnih iskopina. Nakon takvog odgovora iz Beograda Hoffiller je poručio Ministarstvu prosvjete da netko njihov, kada ode u Beograd drugim poslom, stvar dalje istraži.⁶⁴ No, već se sljedeći mjesec (u listopadu) saznalo da su predmeti doista u Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ-a. Sveukupni repatriirani materijal sastojao se od 111 sanduka koji su pod nepoznatim okolnostima dospjeli u Komitet još krajem 1945. godine,⁶⁵ no tajnik Komiteta Vlado Mađarić službeno priopćava osječkomu Muzeju da se materijal nalazi kod njih tek od 21. listopada 1946. godine.⁶⁶ Zbog velike količine materijala iz zagrebačkoga Arheološkog muzeja pristiglo je nekoliko djelatnika kao ispomoć u probiranju i popisivanju predmeta.⁶⁷ Komitet je imenovao Komisiju za pregled repatriiranog materijala čiji su članovi bili kustosi Umjetničkog muzeja iz Beograda, ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu dr. Viktor Hoffiller, jedan činovnik Komiteta i dr. Marko Maletin, ravnatelj Državnog arhiva u Novom Sadu. Komisija je ustanovila da je od 111 sanduka njih osam već otvarano te ih sumarno popisala. Prema popisu ondje se nalazio 21 sanduk arheološke i muzejske građe, dvije aparature, 66 sanduka

knjižnične i arhivske građe, pet pisaćega i crtaćega materijala, šest rukopisne građe i jedanaest sanduka s privatnim stvarima. Zasebno je još osamnaest slika, ulja na platnu, bilo zapakirano u papir.⁶⁸ Hoffiller je predložio da se šesnaest sanduka s arheološkim materijalom iz Sarvaša i Vučedola te dva sanduka sa slikama Waldingera, Hötzendorfa i Mückea pošalju u Zagreb.⁶⁹ Za još dva sanduka u kojima su bile slike predloženo je da se ustupe osječkomu Muzeju, s obzirom na to da slike odatle potječu, a jedan sanduk starog oružja predložen je za Vojni muzej u Beogradu. Za Umjetnički muzej u Beogradu predloženo je pet sanduka pisaćega i crtaćega materijala te dva sanduka aparature, dok je Zorka Simić-Milovanović zatražila još sliku Pavela Đurkovića jer je to srpski slikar iz 19. stoljeća čije je neke radove taj Muzej već imao. Marko Maletin predložio je predaju svih arhivsko-povijesnih dokumenata Arhivu Vojvodine u Novom Sadu, uz obrazloženje da su odneseni iz Državnog arhiva u Novom Sadu – Petrovaradinu, kako se Arhiv Vojvodine prethodno zvao, zatim rukopisa i bilježaka dr. Rudolfa Schmidta te knjiga koje se odnose na povijest Vojvodine i Ugarske. Glede tog prijedloga, Komisija je predložila obrazovanje novog povjerenstva koje bi pregledalo i razvrstalo tu građu. Na kraju, Komisija je prepustila Komitetu odluku o sudbini jedanaest sanduka privatnih stvari R. Schmidta.⁷⁰ Iz popisa uz komisijski zapisnik vidi se da je najviše sanduka sadržavalo knjige – 42 sanduka. Na koncu svega, Komitet donosi službenu odluku o ustupanju osamnaest sanduka, iz Hoffillerova prijedloga, Odjeljenju za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete NRH-a, koje bi dalje trebalo raspodijeliti između Arheološkog muzeja u Zagrebu

i Muzeja u Osijeku.⁷¹ Sanduci su odmah otpremljeni za Zagreb, a Ministarstvo prosvjete NRH-a imenovalo je Komisiju za podjelu repatriiranog materijala tek 14. srpnja 1948. godine, jer se najprije održala izložba nalaza iz Sarvaša u Arheološkome muzeju koja je potrajala skoro cijelo ljeto 1948. godine.⁷² Podjela građe napravljena je u dva navrata. Najprije su osječkomu Muzeju predane umjetničke slike (19. srpnja 1948. godine),⁷³ a potom i arheološka građa (11. kolovoza 1948. godine).

Na sastavljenom popisu uočavaju se slike otete od Ivana Govorkovića („7. Toni Aron, ulje na platnu, povratak u zimi“) i Huge Fuchsa („17. Mücke, ulje na platnu, djevojčica, 18. Mücke, ulje na platnu, portret župnika Anakovića“). Portret Josepha Garzonýja ne navodi se izričito na popisu, no može se, primjerice, kriti pod natuknicom, tj. rednim brojem „13. nepoznati majstor, muški portret“. Garzonýjeva diploma ne pripada tom korpusu umjetnina te se ne može utvrditi kako je dospjela u Muzej. Naknadno je došlo nešto pisane građe, poput one arheologa Schmidta, ali bez ikakva popisa i primopredaje pa se ne isključuje mogućnost takvog načina prispjeća.

Bösendorfer naknadno saznaće da je dio predmeta (slike i crteži slavonskih grada-va i burgova, sfragistički i diplomatički materijal) pogreškom završio u Novom Sadu, pa od Komiteta za kulturu i umjetnost traži povrat tog materijala u Osijek, što Komitet odbacuje kao neosnovanu prepostavku.⁷⁴ Time je samo upotpunjena sveukupna slika o načinu raspodjele repatriiranog materijala.

U poslijeratnom vremenu povjesničar Rudolf Schmidt još je neko vrijeme boravio u dvoru Lämberg odakle se htio vratiti u novu, komunističku Jugoslaviju,

zbog čega je ispunio upitnik (25. srpnja 1945. godine)⁷⁵ već uspostavljenog predstavnika nove države u Pragu. U njemu navodi da je imenovan ravnateljem muzeja Njemačke narodne skupine u Osijeku i da je iskapao prapovijesno naselje u Sarvašu 1942. i 1943. godine. Doduše, povjesničar Schmidt znao je s arheologom odlaziti na arheološki teren, ali samo u svojstvu ravnatelja ustanove koja je dijelom finansirala ta iskapanja. Među zasluge navodi i kako je spasio arhiv Srpskoga narodnog odbora u Novom Sadu te time spasio živote mnogih zaslužnih Srba od osvete Mađara. Nije jasno što je time htio reći, ali nastavlja da je spasio i pojedinca, poručnika Bingulca od ustaša, a kada su ga uhitili Nijemci založio se za njega kod vojnih vlasti, no, kako ističe, bez uspjeha. Umjesto odobrenja povratka proglašen je ratnim zločincem u odsutnosti pod optužbom Jugoslavenskog poslanstva za pljačku kulturnih dobara te je u Čehoslovačkoj uhićen i stavlen u logor u listopadu/studenome 1945. godine. Ipak, jugoslavenska strana nije zatražila izručenje kako bi ga se izvelo na sud. Jugoslaviji nije izručen i nije poznata njegova daljnja sudska bina.⁷⁶ Arheolog Robert Rudolf Schmidt umro je 14. ožujka 1950. godine u bavarskome Marquartsteinu.

ZAKLJUČAK

Njemački nacionalni i zavičajni muzej u Osijeku – Heimatmuseum – zamišljen je u mirnodopsko vrijeme kao izraz težnji očuvanju nacionalnog identiteta i kulturne baštine Nijemaca u Osijeku i Slavoniji. U takvom vremenu on bi možda i funkcioni- rao kao baštinska ustanova bez obzira na organizacijske probleme i činjenicu da se njemačko stanovništvo u Slavoniji mnogo

više asimiliralo od onoga u Vojvodini, pa je to značilo i manju podršku takvim idejama. S tim problemima ušlo se u ratno razdoblje što je možda razlog zašto se cijelo ostvarenje ideje muzeja svodilo na tek nekoliko pojedinaca kao što je Alois Plein. Tako su, primjerice, nasljednici slikara Adolfa Waldingera rado davali i prodavali njegova djela muzeju, ali nitko nije izravno sudjelovao u utemeljenju muzeja. Nacionalnosocijalistička doktrina i antisemitizam potaknuli su otimačinu umjetnina koja je bespotrebno ugrožavala najugroženije, a odnose s hrvatskom kulturnom javnošću činila napetijom. Glumljena strogost i monolitnost Njemačke narodne skupine u svemu, pa i u ustrojstvu kulturnih ustanova, da nije izazvala tragedije, izazvala bi podsmijeh i komične scene kao u slučaju prijave stare Donjograđanke jer je na ulici govorila da se fašističke zastave crvene jednako kao boljševičke. Prekobrojni uredi i nastojanje stjecanja potpune kontrole života, pa i onoga iz područja kulture, skrivali su pravo stanje stvari kao što je u slučaju Heimatmuseuma pokazala jedna interna kontrola krajem 1943. godine koja utvrđuje kako u muzeju nema ni upisnika ni inventara, kamoli dnevnika rada, pa se sve mora nanovo obnavljati.⁷⁷ To je ujedno izazvalo dalekosežne probleme identifikacije predmeta do danas. Ostaje pitanje kako je Gradski muzej mogao praviti popise tisuća samo knjiga, a Heimatmuseum nije mogao popisati ni slikarska djela. Odgovor je možda u sentimentalnoj povezanosti ili nepovezanosti s predmetima kulturne baštine.

Djelatnost arheologa Roberta Rudolfa Schmidta u Heimatmuseumu posve je slučajna. On je sve podredio arheologiji i zato nikada nije birao suradnike od kojih neće imati koristi za svoj rad i istraži-

vanja. Kako inače objasniti istodobno druženje s jednim SS-ovcem Sieversom koji je na Nirnberškom procesu osuđen na vješala i pričanje podrugljivih komentara o njemačkoj vojsci. Povjesničar Rudolf Schmidt radio je neprestano na svojoj karijeri prihvatajući ravnateljske položaje i bježeći od situacija i mjesta na kojima nije mogao ostvariti povlastice. Iza sebe je u Novom Sadu ostavio nered, a isto je napravio i u Osijeku.

Sve u svemu, teško je u povijesti grada Osijeka naći tako kontroverznu kulturnu ustanovu kao što je to bio Heimatmuseum. Počelo je obećavajuće, a završilo loše kao i za sve njegove suradnike.

BILJEŠKE

¹ Ante Grubišić, „Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj“, *Osječki zbornik* 26 (2002): 107–131; Ante Grubišić, „Zasluge dr. Josipa Bösendorfera u spašavanju kulturne baštine tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata“, u: *Intelektualci i rat 1939. – 1947.: Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.*, dio 1., ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: FF Press, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2013), 487–508; Ante Grubišić, „Spašavanje kulturne baštine tijekom Drugog svjetskog rata i poraća na osječkom području“, *Povijest u nastavi* 33, br. 1 (2022): 245–276.

² Prema jednoj („o priznanju i ustanovlјavanju njemačkih imena mjesta“) iz niza uredbi od 30. listopada 1941. godine koje su se odnosile na prava Nijemaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Riječ je o rukopisu koji nam je davno ustupio pok. Nikola Mak, tadašnji predsjednik Njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft) u Osijeku. Vidi: Ivan Flod, *Opkoljeni Osijek* (Osijek: rkp., s. a.), 37.

³ Frauenheim je u međuratnom razdoblju bio poznati osječki novinar, kritičar, urednik i izdavač novina, no u ratu je bio izrazito antisemitski nastrojen te je objavljivao publikacije u tom duhu. Kao „stručnjak za židovska pitanja“ preselio se u Zagreb 1942. godine kako bi radio u novinskom

uredu. Odmah nakon završetka rata osuđen je i strijeljan. *Arheološki klub „Mursa“: zapisnici sjednica 1933.-1944.*, prir. Ante Grubišić (Osijek: Muzej Slavonije, 2005), 219.

⁴ Udruženje je osnovano 1936. godine kao oprečno prethodno osnovanom Kulturbundu sa sjedištem u Novom Sadu. Osnovao ga je Branimir Altgayer kojega Flod naziva skromnim tajnikom Društva za uzgoj konja u Osijeku, no zapravo je bio školovani časnik austrougarske vojske, stranački politički kolebljivac u Kraljevini Jugoslaviji i zet bogatije osječke trgovačke obitelji Černuta. Radio je i civilne poslove, a jedan od njih je onaj koji spominje Flod. Osuđen je i strijeljan 1950. godine u Zagrebu. Više u: Flod, *Opkoljeni Osijek*, 11; Vladimir Geiger, „Saslušanje Branimira Altgayera vođe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku 1949. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 31, br. 3 (1999): 575–638.

⁵ Muzej Slavonije (dalje: MSO), Dokumentarna zbirka (dalje: DZ), Zapisnici sastanka Kulturnoga i dobrotvornoga udruženja Nijemaca u Osijeku (Kultur- und Wohlfahrtsvereinigung der Deutschen in Esseg) 1936. – 1941., zapisnik od 8. prosinca 1937., inv. oznaka MSO-242750.

⁶ Gradski muzej imao je samo jednog kustosa, Vjekoslava Celestina, koji je tu dužnost obnašao više od četrdeset godina, sve do smrti 1936. godine. Zamijenio ga je 1937. godine mladi povjesničar Franjo Buntak (Zagreb, 2. rujna 1910.– Zagreb, 14. prosinca 1985.) došavši iz Zagreba. Ostao je na mjestu kustosa do početka rata kada se vratio u Zagreb.

⁷ *Arheološki klub „Mursa“*, 123.

⁸ Problem je nastao početkom rata jer su se neki Nijemci ponašali kao da muzej sve vrijeme postoji iako nikada nije službeno registriran.

⁹ Rođen je 28. ožujka 1894. godine u obitelji osječkog remenara Ilije (Eliasa) Pleina i Anne, rođ. Pauly, kao jedno od osmero djece. Neoženjen, živio je s tri neudane sestre (Adelom, rođ. 1892.; Annom, rođ. 1888.; te Marijom, rođ. 1896.), domaćicama po zanimanju, u Kapucinskoj ulici 14. U međuratnom razdoblju prvi se bavio karakterističnim esekerskim govorom, a u ratnom razdoblju pomalo njemačkim kazalištem u Osijeku. Za rad u međuratnom razdoblju, tj. pisanje o esekerskom govoru,

Flod kaže da mu je to bilo jedino zanimanje, koje je financirano uglavnom prilozima osječkih građana Židova, te da je svoje skromne pjevačke mogućnosti stalno nudio osječkom kazalištu i Hrvatskomu pjevačkom i glazbenom društvu *Kuhač*. Prema Otu Švajceru Plein je jedno vrijeme nakon rata bio u valpovačkom logoru, a onda mu se izgubio svaki trag, dok je prema Velimiru Petroviću umro 1973. godine u Austriji (u Stainzu pokraj Graza). Državni arhiv u Osijeku (dalje: HR-DAOS), Njemačka narodna zajednica u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Deutsche Volksgruppe in Unabhängigen Staat Kroatiens), fond 58, kut. 113; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. – 1946.*, prir. Stjepan Sršan i Vilim Matić (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2003), 629; Lujo Plein, *Die esekersche Sprechart: Gesammelte Gespräche aus den Osijeker Gassen und Peripherie*, Band 1 – 5 (Osijek: Eigenverlag, 1929–1938); Alois Plein, „Esseg als deutsche Theaterstadt“, u: *Das deutsche Theater in der königlichen Freistadt Essegg 1776–1907: Mappe 1* (Osijek: Amt für Kunst und Wissenschaft, 1942), s. p.; Flod, *Opkoljeni Osijek*, 86; Grubišić, „Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj“, 127, bilj. 127; *Esekarski tekstovi – Esekersche Texte*, prir. i prev. Velimir Petrović (Osijek: Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2012), VII, bilj. 7.

¹⁰ Alois Plein, *Hugo Conrad von Hötzendorf – Gedächtnisschrift* (Osijek: 1940). Plein je još 1933. godine u okviru Arheološkog kluba *Mursa* predlagao osnutak galerije i popisivanje umjetnina u privatnim rukama kojih je bilo puno te se posebno pozivao na Hötzendorfova djela u privatnom vlasništvu. Poslije je predložio izložbu tog slikara te radio na njezinoj pripremi u organizaciji Kluba kao i na izložbi osječkih starina u povodu 130. godišnjice proglašenja Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom. *Arheološki klub „Mursa“*, 22, 58, 134, 138.

¹¹ MSO, DZ, MSO-242750, zapisnici od 4. ožujka i 8. travnja 1940.

¹² Flod, *Opkoljeni Osijek*, 141.

¹³ Njegov rad u Hrvatskoj već je opisan (vidi bilj. 1).

¹⁴ *Statut grada Ilaka iz godine 1525.*, prir. Rudolf Schmidt, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* 12 (Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1938).

¹⁵ Poslije, u rujnu 1943. godine, pokazalo se da u podržavljenoj imovini pokretnine čine svega 2,58 %,

a od tog postotka samo su jedan dio bile umjetnine i knjige koje su završavale u državnim muzejima i knjižnicama. Također se smatralo da je krađama i zloupotrebnama više pokretnina došlo u privatne ruke negoli u državne, iz kojih su se opet u bescjenje prodavale i poklanjale raznim pojedincima, ustanovama i udrugama. Međutim, mali postotak nije u Osijeku značio i mali broj pokretnina što se vidi iz sačuvanih arhivskih dokumenata (HR-DAOS, Narodni odbor Grada Osijeka, fond 67). Mnogo je organizacija, ustanova i društava, pa i izvan Osijeka, preuzele pokretnine iz židovskih kuća i stanova o čemu postoje sačuvani zapisi (očeviđnici). Neke je preuzeo i izaslanstvo Glavnoga ustaškog stana iz Zagreba za potrebe tamošnjih ureda. Sve u svemu, riječ je o velikom broju pokućstva, a spominju se i slike te satovi kojima ne znamo umjetničku vrijednost, kao što ne znamo imena mnogih vlasnika ni vrstu predmeta glede napomena „nepoznati Židovi“ i „nepoznate stvari“. Pokušaje jeftinog otkupa stvari od Židova ili njihovo odlaganje kod poznanika i prijatelja vlasti su nastojale spriječiti uvođenjem strogih kazni što se objavljivalo u lokalnim novinama. Nada Kisić Kolanović, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest* 30, br. 3 (1998): 445–446; Grubišić, „Zasluge dr. Josipa Bösendorfera“, 490, bilj. 12.

¹⁶ Flod, *Opkoljeni Osijek*, 23.

¹⁷ Prije svega, Ured za obnovu privrede, osnovan 3. svibnja 1941. godine, koji je bio zadužen za podržavljenje imovine, što je obuhvaćalo i imovinu odbjeglih Srba. Ured je poslije mijenjao nazive, a jedan od njih bio je Državno ravnateljstvo za ponovu (popularno „Ponova“), među Osječanima nazivano „ravnateljstvo za pljačku“. Zlata Živaković-Kerže, „Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest* 39, br. 1 (2007): 105.

¹⁸ Flod, *Opkoljeni Osijek*, 86. Nekada bi se povela i šira rasprava o privatnim zbirkama, kojih je u Osijeku bilo poprilično, kao npr. početkom 1940. godine, potaknuta zamolbom Josipa Matasovića, urednika časopisa *Narodna starina*, da mu se napiše članak o privatnim zbirkama umjetničkog obrta u Osijeku. *Arheološki klub „Mursa“*, 171.

¹⁹ Slučaj Hermanna Weissmanna posebno je zanimljiv i već opisan, ali više u vezi s Gradskim muzejom. Vidi: Andreja Šimičić, „Tragom umjetničke zbirke dr. Hermanna Weissmanna, s osvrtom

na djela u Muzeju Slavonije“, *Osječki zbornik* 35 (2020): 95–106; Gabrijela Baričić i dr., *Priča o nezaboravu: ostavština Hermanna Weissmanna u muzejskim ustanovama Osijeka*, katalog izložbe (Osijek: Muzej Slavonije, 2020).

²⁰ *Arheološki klub „Mursa“*, 66.

²¹ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.–1946.*, 261.

²² Andreja Šimičić, „Tri portreta Artura Schiffera u Muzeju Slavonije Osijek – trenutak sačuvan za budućnost“, *Osječki zbornik* 31/32 (2016): 54–55.

²³ Moguće je da je na meti njemačkih „nacionalaca“ bio zbog pripadnosti slobodnim zidarima, koji su zatočeni u logor te pušteni osim onih židovskog podrijetla, ili zbog židovskih korijena supruge.

²⁴ Anton (Toni) Aron, osječki slikar (Osijek, 30. rujna 1858./1859. – Leipzig, 31. listopada 1920.).

²⁵ Naslov slike (ulje na platnu, 34 x 51 cm, MSO-206071) *Povratak kući u snijegu* zapravo je prijevod naslova (napomene) s poleđine slike *Heimkehr im Schnee* nastaloga u Pleinovo vrijeme, tj. dok se nalazila u Heimatmuseumu, čemu u prilog govori druga napomena na istome mjestu, pisana olovkom i istim rukopisom: „1941 durch Plein sichert / von Apotheker Govorković gestellt fur Heimatmus“ („1941. godine od ljekarnika Govorkovića za Heimatmuseum osigurao Plein“). Nakon što je poslije rata dospjela u Muzej Slavonije, inventarizirana je 1950. godine pod signaturom S-434 kao *Konji i kočijaš pred štalom* (na poleđini). Slika je dolje lijevo signirana s „AA 879“.

²⁶ Za sve ljubazno ustupljene slike iz fundusa Zbirke slika Muzeja Slavonije koje se navode u ovom radu, kao i njihove pripadajuće kataloške opise, zahvaljujem kolegici i voditeljici Zbirke Andreji Šimičić.

²⁷ HR-DAOS, Gradsko poglavarstvo, Prezidijalni spisi, fond 6 (dalje: HR-DAOS – 6), kut. 5795, br. 29/41, „Izjava Ivana Govorkovicha“, 28. svibnja 1941. (prijepis; strojopis). U spisu postoji i originalna rukopisna inačica pritužbe. Sadržaj spisa u kratkim crtama: Hrvoje Volner, „Gradsko poglavarstvo Osijeka i Holokaust“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 55, br. 2 (2023): 274.

²⁸ HR-DAOS – 6, kut. 5795, br. 29/41, „Izjava Huge Fuchsa“, 17. svibnja 1941. (sačuvana u rukopisu i prijepisu strojopisom).

²⁹ Josip Franjo Mücke (Nagyatád, 1819. (?) – Pečuh, 1. listopada 1883.), u osječkoj sredini onog vremena poznati slikar koji je radio i u Vukovaru, Đakovu te Zagrebu.

³⁰ Toj slici (ulje na platnu, 53 x 42 cm, MSO-206069) iz fundusa Muzeja Slavonije dosad se nije znao autor kao ni portretirana osoba, međutim, prema izjavi Huge Fuchs, riječ je o portretu liječnika Josepha Garzonýja (Garzoni) koji je naslikao Josip Franjo Mücke. Da je slika iz Muzeja (MSO-206069) upravo ta slika, svjedoči natpis s poleđine: „unbek. slav. – deutscher Maler: Männerbildnis / von apotheker Fuchs 1941. durch Plein f. Heimatmuseum sichergestellt“ („nepoznati slavensko-njemački slikar: portret muškarca / od apotekara Fuchsa 1941. godine za Heimatmuseum osigurao Plein“). Natpis je uklonjen pri restauraciji, ali nam je poznat s radnih fotografija restauratora Zlatka Bielena. Vrijeme prvotne inventarizacije u Muzeju (1950. godine) i stara signatura S-432 koja je u nizu s ostalima to samo dodatno potvrđuju. Sačuvana Garzonýjeva liječnička diploma iz istog izvora može biti potvrda identiteta portretiranoga.

³¹ Slika (ulje na platnu kaširano na drvo, 35 x 28 cm, MLU-S-438) koja danas nosi naslov *Portret djevojčice u prirodi* nalazi se u Muzeju likovnih umjetnosti, a onamo je prenesena iz Muzeja Slavonije s ostalim fundusom kojim je osnovana Galerija likovnih umjetnosti u Osijeku 1954. godine. U inventarnu knjigu slikarskih djela Muzeja Slavonije upisana je pod inventarnom oznakom S-438 1950. godine. Kao i kod prethodnih, na priljepljenu papiru olovkom стоји sličan natpis: „F. Mücke: Mädchenbildnis / v. apotheker Fuchs 1941. durch Plein für / das Heimatmuseum / sichergestellt“ („F. Mücke: portret djevojčice / od apotekara Fuchsa 1941. godine za Heimatmuseum osigurao Plein“). Izvan toga nalazi se još natpis olovkom koji je možda puno stariji, a vjerojatno se odnosi na dob djevojčice s portreta („9 godina i 10 mjeseci stara“) jer ga je potpisao, kako stoji, „otac“ kojemu je ime nečitko.

³² Slika (ulje na platnu, 24,5 x 20,5 cm, MSO-206073) naslovljena *Portret svećenika Franje Anakovića* iz 1860. godine nalazi se u Zbirci slika Muzeja Slavonije. U inventarnu knjigu slikarskih djela Muzeja Slavonije upisana je pod inventarnom oznakom S-438 1950. godine. Dolje desno signirana je s „Mücke / 1860.“

³³ Muzej Slavonije, Zbirka diploma, MSO-226802 (60 x 40,5 cm). Riječ je o diplomi ispisanoj latin-skim jezikom na pergameni s visećim pečatom u mjedenoj kutiji. Diplomu je izdao Medicinski fakultet u Beču 1804. godine Josephu Garzonýju iz okolice Ljubljane. Navodno ga je biskup Mandić doveo u Đakovo na službu. U gruntovnici stoji da je živio u glavnoj đakovačkoj ulici u manjoj kući („klein Häusel“) u kojoj je poslije njegove smrti živjela njegova supruga. Kuću je 1860. godine obitelj darovala izvjesnoj „Katharini Schwarzmajer“. Željko Lekšić, „Đakovačka glavna ulica: Zgrade i njihovi vlasnici od sredine 19. do početka 21. stoljeća“, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 7 (2005): 187, bilj. 112–113.

³⁴ *Hrvatski list* 135 (7115), 17. svibnja 1941. Zapravo je riječ o nešto slobodnijem tumačenju *Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvazanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske* od 12. svibnja 1941. godine, donesene na prijedlog ministra bogoštovlja i nastave, po kojoj su vlasnici trebali na sigurna mesta pohranjivati umjetničke predmete jer je osnovna namjera te *Odredbe*, osim onoga što piše u naslovu, bila zaštititi kulturnu baštinu od ratnih razaranja, kao i naknadnog *Upozorenja vlasnicima starina* Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, nastaloga na temelju navedenog zakona. U *Upozorenju* stoji da će njegovi izaslanici predmete po kućama popisati, snimiti i proučiti te su oni trebali ostati u posjedu vlasnika, a iznimno u slučaju nemogućnosti brige o predmetima trebalo ih je predati na pohranu muzejima. Martina Juranić Tonejc, „Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34 (2009/2010): 17–18.

³⁵ *Arheološki klub „Mursa“*, 194. Milan Blažeković (9. rujna 1878. – 14. travnja 1946.) u Osijek dolazi 1924. godine. Bio je predsjednik Arheološkog kluba *Mursa* od 1934. do 1945. godine, a za vrijeme NDH-a kratko (od travnja do lipnja 1941. godine) osječki gradonačelnik. U kolovozu 1945. godine osuđen je u Osijeku na petnaest godina robije s prisilnim radom. Umro je u logoru Stara Gradiška. Grubišić, „Zasluge dr. Josipa Bösendorfera“, 491, bilj. 16.

³⁶ Našlo se tu vlasnika vrijednih umjetnina, ponajviše slika, kao što su Milovan Pinterović, Zlatko Adler, Pavao Fischer, Robert Willheim, Žiga

Krauss, Žiga Weissberger, Ante Brlić i drugi, ali i vlasnika kopija nekih slika i sličnih „umjetnina“.

³⁷ Čini se da je riječ o tome da je *Naredba* u novinama bila u nečemu pogrešno publicirana. Također, kada je pristigla dan prije objave u novinama (16. svibnja) iz Ministarstva, bila je bez broja, pa se na osnovi nje nije moglo službeno uredovati, stoga se morala zatražiti nova. Taj su dopis koji je važan jer sadržava druge bitne podatke sastavili i potpisali Blažeković u svojstvu gradonačelnika i Buntak uime Gradskog muzeja. Plein se vjerojatno pozivao na jedan od ta dva gore navedena razloga. HR-DAOS – 6, kut. 5795, br. 29/41, dopis Gradskog poglavarstva Osijek Ministarstvu bogoštovljia i nastave, 18. lipnja 1941.

³⁸ Isto.

³⁹ Nije nam poznato da je igdje sačuvan „prilog izložbenom katalogu“ niti ga osječka bibliografija spominje. Ipak, moguće je da je postojao tiskani popis izloženih slika u obliku letka koji se nije sačuvao.

⁴⁰ *Bilderausstellung „Deutsche Malkunst in Kroaten-Slawonien 1800-1941“*, katalog izložbe (Osijek: s. n., 1941), s. p.

⁴¹ *Arheološki klub „Mursa“*, 193–194.

⁴² Grubišić, „Zasluge dr. Josipa Bösendorfera“, 492.

⁴³ Bösendorfer je taj teški posao obavio s toliko etičnosti u postupanju, ne samo s predmetima nego i građanima, pa ne čudi njegov poslijeratni ostanak na mjestu ravnatelja Muzeja. Djelatnost Gradskog muzeja i Bösendorfera u vrijeme Drugoga svjetskog rata već su prikazani (vidi bilj. 1).

⁴⁴ Od poznatijih od kojih su ostali katalozi jesu izložba posvećena Adolfu Waldingeru postavljena u travnju 1942. godine te izložba *Hugo Conrad von Hözendorf und Adolf Waldinger* otvorena 11. srpnja 1943. godine. Obje su popraćene katalozima u kojima je kratke tekstove napisao i Plein, a organizirao ih je Ured za umjetnost i znanost Njemačke narodne skupine. *Frühlingsaustellung: Adolf Waldingers Zeichnungen (1843-1904)*, katalog izložbe (Esseg: Das Amt für Kunst und Wissenschaft, Der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, 1942); *Hugo Conrad von Hözendorf und Adolf Waldinger*, katalog izložbe (Esseg: Das Amt für Deutsche Volksgruppe im Unabh. St. Kroatien, Volksgru-

ppenführung, Amt für Kunst und Wissenschaft, 1943).

⁴⁵ Pitanje prostora za Heimatmuseum riješeno je još u travnju 1941. godine kada su poglavnikovom „darovnicom“ dobili kuću iz židovskog vlasništva (Žige Deutscha, direktora kožare) na uglu Jägerove i Desatičine ulice (sl. 7).

⁴⁶ Zdravko Krnić, „Prosvjetna i kulturna djelatnost Njemačke narodne skupine u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest* 10, br. 2 (1978): 8–19.

⁴⁷ O toj organizaciji vidi: Grubišić, „Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj“, 117, bilj. 59.

⁴⁸ MSO, DZ, Ostavština Schmidt (dalje: OS), kut. 8, R. R. Schmidt W. Sieversu, 1. ožujka 1942. Nakon dva tjedna pristiglo odobrenje ministra bogoštovlja i nastave NDH-a za iskapanje na Vlastelinskom brijezu kod Sarvaša sadržavalo je dva uvjeta: da je iskapanje pod stručnim nadzorom upravitelja Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja u Zagrebu dr. Viktora Hoffillera i da sav iskopani materijal dođe većim dijelom u Hrvatski državni muzej u Osijeku, a neke inačice u Hrvatski državni arheološki muzej u Zagrebu. MSO, DZ, OS, kut. 8, „Dozvola iskapanja u Sarvašu“, 22. travnja 1942.

⁴⁹ U Sarvašu je Schmidt imao dosta uspjeha jer je našao na naseobine iz svih prapovijesnih kulturnih razdoblja bogate nalazima, pa je njegov Institut za prapovijest u podrumskim prostorijama kuće bio prepun materijala.

⁵⁰ Ovdje treba napomenuti kako je to bio i niz manjih izložbi osim već tri navedene. Održane su tako i izložbe Hansa Rocha, Helle Reyman i Franza Wilhelma iz Osijeka te Oskara Sommerfelda i Franza Fürsta iz Rume. Flod, *Opkoljeni Osijek*, 87.

⁵¹ MSO, DZ, OS, kut. 5, J. Petrović R. R. Schmidtu, 29. rujna 1942.

⁵² Tada je promijenjen naziv osječkomu Gradskom muzeju u Hrvatski državni muzej u Osijeku. Tako se izbjeglo eventualno proglašavanje Gradskog muzeja njemačkim te se moglo posredovati da razni zaplijenjeni predmeti, kako je zakon nalagao, dođu u muzej koji mora biti državni.

⁵³ MSO, DZ, Spisi Njemačke narodne skupine – Deutsche Volksgruppe (dalje: DVG), kut. 3, dopis mjesnog vođe („Ortsleiter“) S. Skreptschuka Ureda za statistiku (R. Schmidtu), 12. lipnja 1942. (prijepis). Stefan Hemmerling Skreptschuk pravi je

primjer rigidnog Nijemca u Osijeku ratnog vremena zbog kakvih je Njemačkoj narodnoj skupini padala podrška i među članstvom. Imponirala mu je sličnost Josephu Goebbelsu, samo što nije šepao. Prije rata bio je okružni vođa Kulturbunda u Bjelovaru gdje je bio i zastupnik Singerovih šivačih strojeva. Početkom rata vođa Altgayer pozvao ga je u Osijek i postavio za vođu okruga „Srednja Drava“. Bio je jedini profesionalni rukovoditelj te direktor poduzeća Tehno-import. S velikim prihodima živio je u peterosobnemu židovskom stanu, a govorilo se da prima mito za posredovanje u korist Srba. Odlikovali su ga i Pavelić i Altgayer za borbu protiv „balkansko-boljševičkih bandi“ odličjem koje je uvijek nosio na uniformi. Kratko je pao u Altgayerovu nemilost jer je govorio da se vođa spetljao s jednom njemačkom bolničarkom, što je dočula njegova žena te ga izbacila iz kuće, pa je vođa postao beskućnik. Zbog toga mu je Altgayer opalio šamar na sjednici vodstva Njemačke narodne skupine pred sam kraj rata 9. listopada 1944. godine, no Skeptrschuk je ipak dobio dva vagona za prijevoz opljačkane imovine u Njemačku u vrijeme kada se jedan vagon nije mogao dobiti za desetine njemačkih obitelji. Flod, *Opkoljeni Osijek*, 65, 138–140.

⁵⁴ MSO, DZ, OS, kut. 8, W. Sievers S. Kascheu, 6. studenoga 1942. (prijepis).

⁵⁵ Statut je objavljen u službenom listu Skupine *Verordnungsblatt* (br. 11/12) 31. prosinca 1942. godine.

⁵⁶ Krnić, „Prosvjetna i kulturna djelatnost“, 26.

⁵⁷ MSO, DZ, OS, kut. 7, R. R. Schmidt H. Kriegu, 10. svibnja 1943.

⁵⁸ MSO, DZ, DVG, kut. 3, R. R. Schmidt R. Schmidtu, 28. kolovoza 1944. Arheolog je o svemu obavijestio visoke vojne krugove u Njemačkoj bez kojih se tada nije moglo ništa napraviti.

⁵⁹ MSO, DZ, DVG, kut. 3, „Stabsbefel Nr. 14“, 27. rujna 1944.

⁶⁰ MSO, DZ, DVG, kut. 3, R. Schmidt dr. Truhartu, 3. siječnja 1945. godine; popis stvari smještenih u dvorac koji je napravio dr. R. Schmidt, direktor Heimatmuseuma, 21. listopada 1944.

⁶¹ MSO, DZ, DVG, kut. 3, dr. Luig dr. Truhartu, 24. listopada 1944. Vjerodostojnost sadržaja potvrđio je pečatom Njemačke narodne skupine dr. R. Schmidt.

⁶² Ostali Nijemci za čije je stanove traženo prisustovanje kustosa Muzeja: Josip Franjo Schmidt, Gabor Pfeifer, Stjepan Frauenheim i Josip Meier. MSO, DZ, Muzejska dokumentacija (dalje: MD), dopis Državnog muzeja u Osijeku Upravi državnih dobara za grad Osijek, 19. lipnja 1945.

⁶³ MSO, DZ, MD, dopis Državnog muzeja u Osijeku Oblasnomu narodnooslobodilačkom odboru, 27. lipnja 1945.

⁶⁴ Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: AAMZ), Spisi o Sarvašu, dopis Arheološkog muzeja u Zagrebu Ministarstvu prosvjete Narodne Republike Hrvatske, 23. srpnja 1946.; dopis Ministarstva prosvjete NRH-a Arheološkomu muzeju u Zagrebu, 17. kolovoza 1946.; dopis Arheološkog muzeja u Zagrebu Ministarstvu prosvjete NRH-a, 4. rujna 1946.

⁶⁵ AAMZ, Spisi o Sarvašu, „Zapisnik Komisije za pregled repatriiranog materijala iz Čehoslovačke“, 26. listopada 1946. (prijepis).

⁶⁶ MSO, DZ, MD, dopis Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ-a Državnomu muzeju u Osijeku, 21. listopada 1946. Komitet je tražio i popis odnesenih stvari („iz Vašeg muzeja“). Neupućenom Komitetu Bösendorfer je odgovorio kratkim izvještajem o sarvaškom iskapanju i Luji Pleinu. MSO, DZ, MD, dopis Državnog muzeja u Osijeku Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ-a, 24. listopada 1946.

⁶⁷ AAMZ, Spisi o Sarvašu, „Izvještaj o službenom putovanju u Beograd I. Degmedžić, Z. Belošević, J. Pavelića i N. Kasuna“, 4. studenoga 1946.

⁶⁸ Slike zasebno zapakirane papirom: „PAVEL DJURKOVIĆ – muški portret, PANCIAMI – Predeo, TONCILO, RISTA – devojke, GARILLA – Cvećarka, NEPOZNATI SLIKAR – ženski portret, čica pali lulu, muški portret, dečiji portret, prosijak, Bogorodica, Predeo sa mostom (2 kom.), Portret starije gospođe, Predeo sa poštanskim kolima, Predeo sa kosačicom, Predeo sa svema figurama, Ženski portret sa dekoltnanom bistom, Čovek sa osmehom.“ AAMZ, Spisi o Sarvašu, „Zapisnik Komisije za pregled materijala repatriiranog iz Čehoslovačke“, 26. listopada 1946. (prijepis); „Spisak sanduka primljenih iz Čehoslovačke“ (prijepis).

⁶⁹ O tim slikama upućivao je Bösendorfer dopise na razne adrese, a dopisu Ministarstvu vanjskih poslova FNRJ-a priložio je i popis slika, naprav-

Ijen po sjećanju poznavatelja tih slika. Za neke Mückeove slike kaže da su ih Eltzovi posudili Heimatmuseumu, ali ih nikada nisu dobili natrag, dok su slike Adolfa Waldingera navodno pripale njemačkomu muzeju nakon sklopljene pogodbe s obitelji Waldinger. Usput, Bösendorfer je jedini, nešto poslije, izrazio sumnju da su predmeti u Austriji ili Njemačkoj. MSO, DZ, MD, dopis J. Bösendorfera Ministarstvu vanjskih poslova FNRJ-a, 11. ožujka 1947.; dopis J. Bösendorfera Ministarstvu prosvjete NRH-a, 12. travnja 1948.

⁷⁰ AAMZ, „Zapisnik Komisije za pregled repatriiranog materijala iz Čehoslovačke“, 26. listopada 1946. (prijepis). Među spisima Njemačke narodne skupine (MSO, DZ, kut. 2) sačuvani su popisi predmeta četiriju sanduka – oznaka br. 1, 2, 14 i 18. U sanducima br. 1 i 2 nalazile su se privatne stvari R. Schmidta, uglavnom odjeća. U sanduku br. 14, prema popisu koji je, vjerojatno, sastavio R. R. Schmidt 26. svibnja 1944. godine, naslovljenom *Dem Kroat. Archaeologischen Museum in Agram gehörigen Schädeln aus verschied. Funden*, bilo je deset lubanja s Vučedola, dvije iz Bapske i dviće iz Kormadina. U sanduku br. 18, čiji je popis sastavio R. Schmidt 25. travnja 1944. godine, bilo je deset lubanja iz različitih vremena i s različitim, uglavnom vojvođanskih, lokaliteta, zatim četiri grbovnice iz 17. i 18. stoljeća, jedna sajamska privilegija s početka 19. stoljeća, četiri različita pečata i *Charta italicica* iz 14. stoljeća.

⁷¹ AAMZ, „Odluka Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ“, 28. listopada 1946. (prijepis).

⁷² MSO, DZ, MD, dopis Ministarstva prosvjete NRH-a Arheološkomu muzeju u Zagrebu, 14. srpnja 1948. (prijepis). U Komisiji su bili: dr. Viktor Hoffmller, ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu; dr. J. Bösendorfer, ravnatelj Muzeja Slavonije; prof. Vladimir Tkalčić, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu; dr. Zdenko Vinski, kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu; Draginja Zdenčaj, referentica Odsjeka za muzeje Ministarstva prosvjete.

⁷³ MSO, DZ, MD, „Zapisnik o primopredaji slika“, 19. srpnja 1948.

⁷⁴ MSO, DZ, MD, dopis J. Bösendorfera Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ-a, 28. srpnja 1948.; dopis Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ-a Ministarstvu prosvjete NRH-a, 17. kolovoza 1948. Bösendorfera je na pogrešno upućene predmete upozorila kustosica Arheološkog muzeja

u Zagrebu Ivica Degmedžić koja je sudjelovala u popisivanju i raspodjeli repatriiranog materijala u Beogradu.

⁷⁵ HR-DAOS, Njemačka narodna zajednica u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, fond 58 (dalje: DVG – 58), kut. 20., „Upitnik: Rudolf Šmit (Schmidt)“.

⁷⁶ Zoran Stevanović, „Rudolf Šmit i pljačka arhivske građe: Pljačka i uništavanje Državne arhive u Novom Sadu u Drugom svetskom ratu“, *Arhiv: časopis Arhiva Jugoslavije* 18, br. 1/2 (2017): 97.

⁷⁷ HR-DAOS, DVG – 58, kut. 20., „Tätigkeitsbericht für den Monat Dezember 1943“.

HEIMATMUSEUM IN OSIJEK

During World War II, the German community in the Independent State of Croatia established a local museum (Heimatmuseum) in Osijek based on a pre-war idea. However, the political circumstances dramatically changed from the time of the idea to its realization. The Germans' struggle in the cultural and educational field turned into one on the political front. The radical part of the German community's leadership began to seize artworks from the private property of Osijek citizens, particularly those of Jewish origin, as noted in this paper. The space in which the museum was located was also controversial, as it was a house belonging to a displaced Jew. The museum's founders ignored the state's wartime provision requiring the registration of artworks with the city museum, believing it did not apply to the cultural heritage of German origin, which created tension with local authorities and the local cultural community. By the end of the war, all items from the museum and archaeological findings from the excavations in Sarvaš, which were supposed to be housed in the city museum but were seized by the German museum, were transported by rail towards Germany, and ended up in the Lämberg Castle in Czechoslovakia. The repatriation and return of the items to Osijek were fraught with difficulties until 1948, through Belgrade and Zagreb, where some items remained. Moreover, since the museum did not maintain any museum records during its existence, the identification of items today is significantly complicated.